

CANKARJEVA IN MATOŠEVA KRATKA PRIPOVEDNA PROZA OB PREHODU IZ 19. V 20. STOLETJE

Ivan Cankar in Antun Gustav Matoš sta svoji prvi zbirki kratke pripovedne proze objavila istega leta, in sicer 1899. Pri tem je pomembno, da se je to dogajalo v času, ko so se tako v slovenski kot v hrvaški književnosti bolj ali manj intenzivno uveljavljale literarnostilne premene. Cankarjeve *Vinjete* in Matoševo *Iverje* veže hkratnost objave, medtem ko med pisateljema ni bilo neposredne zveze. Tri leta starejši Matoš je pretežni del časa, ko so nastajale njegove pripovedi, objavljene v *Iverju* in *Novem iverju* (1900), živel v Beogradu in nato v Ženevi ter Parizu,¹ Cankar pa je v istem času največ prebival v Ljubljani in na Dunaju.² Iz sicer skromnih korespondenčnih zapisov lahko sklepamo, da sta poznala delo drug drugega v precej omejenem obsegu. Za zdaj ni znano, ali sta se kdaj srečala, ni dokazov, da bi si dopisovala, ipd., skratka, o medsebojnih stikih ne bi mogli govoriti.

Matoš je v pismu Andriji Milčinoviću 24. julija 1901. leta zapisal: »*Silno žalim, te nemam ni pojma o Cankaru . . .*«³ Decembra meseca istega leta pa mu je zagotavljal: »*Od Cankara poznajem tek crticu, vrlo lijepu, prevedenu u Brankovom Kolu. Slovenačke literature nikako ne poznajem.*«⁴ Pozneje se je očitno nekoliko bolj zanimal za Cankarja, o čemer smemo sklepati na podlagi pisma Milanu Ogrizoviću 22. avg. 1907. leta: »*Uporedjivahu me, čujem, sa Cankarom. Nedavno sam (u srp. prevodu) čitao Vinjete in ja, iskreno Ti velim, ni jedne ne bih počastio mojim potpisom.*«⁵ Matošu Cankarjeva zgodnja pripovedna proza toliko let pozneje ni ugajala, vprašanje pa je, kako bi mu takrat, ko je zbirka izšla. *Ena sama noč*, ki jo je prevedeno bral v Brankovem kolu dve leti po izidu *Vinjet*,⁶ se mu je zdela »zelo lepa«.

Cankarjeva sporočila o Matošu so še bolj skromna; le iz pisma Franu Zbašniku 2. jul. 1903. leta zvemo, da bi rad napisal »*kaj malega o Matošu in Milčinoviću, edinih hrvaških pisateljih, ki jih sodim lahko z evropskim merilom.*«⁷ Vemo, da je bral Milčinovićevo zbirko

* Sestavek je bil delno prebran na 11. kongresu Zveze slavističnih društev Jugoslavije 16. oktobra 1985 v Sarajevu.

¹ Prim. I. Franješ: Matoš, Vidrić, Krlježa, Zagreb 1974, 8; J. Tomić: Matoš i francuska književnost, v: Hrvatska književnost prema evropskim književnostima, Zagreb 1970, 367.

² Prim. F. Dobrovoljc: Cankarjev album, Maribor 1972, 251–261.

³ Matoševa Sabrana djela XIX, Zagreb 1976, 344.

⁴ Prav tam, 352. O *Vinjetah* je ob izidu pisal M. Nikolić v 241. št. zagrebskih Narodnih novin (prim. Govekarjev prevod odlomkov v Slovenskem narodu 27. okt. 1899; Cankarjevo Zbrano delo VII, 1969, 369).

⁵ Matoševa Sabrana djela XX, 1976, 55. Izbor iz *Vinjet* v prevodu Miloša Ivkovića je izšel v Beogradu leta 1907 (prim. F. Dobrovoljc: II. Srpskohrvatski prevodi iz slovenačke književnosti, v: S. Janež, Istorija slovenačke književnosti, Sarajevo 1959, 560). Matoša sta s Cankarjem primerjala A. Milčinović v oceni Novega iverja v Nadi 1900 (335) in M. Marjanović v obsežni razpravi o Cankarjevi drami Za narodov blagor, Brankovo kolo 1901, 727–733, posebej na str. 728–729.

⁶ Jedna sama noč, Brankovo kolo 1901, 714–718, prev. Iv. (prav gotovo Miloš Ivković).

⁷ Cankarjevo Zbrano delo XXVIII, 1972, 188.

Zapisci (1900),⁸ zato bi lahko domnevali, da je poznal tudi kakšno Matoševo pripoved iz *Iverja* in *Novega iverja*, ali je poznal celotni zbirki, pa ni mogoče ugotoviti.⁹

O medsebojnem vplivanju seveda ne more biti govora, sicer pa nam tudi njuno delo ne daje povoda za domneve v tej smeri. Toda s tem nismo izključili možnosti za preučevanje koincidenčnega pojava in za primerjanje lastnosti ene in druge zbirke. Pojav zbuja zanimanje in nas nehote napeljuje na raziskovanje, kakšne so značilnosti Matoševe in Cankarjeve prozne pripovedi in ali gre za podobnost v pisanju, ki je nastajalo in bilo objavljeno v času, ko se je realistična stilna formacija nagnila k zatonu in so se ob naturalističnem intermezzu začeli vse intenzivneje uveljavljati novodobni literarno-umetniški pogledi in stilni postopki: impresionizem, dekadenca, simbolizem.

V našo obravnavo je smiselno zajeti Cankarjevo zbirko *Vinjete* in Matoševi *Iverje* in *Novo iverje*. Cankar je v *Vinjetah* objavil 29 kratkih pripovedi (zadnja je *Epilog*), medtem ko je Matoš v obeh zbirkah 12 »skic in sličic«, kot je vrstno podnaslovil svoji knjigi. Cankarjeve »knjižne« vinjete – nekaj jih je ostalo raztresenih po listih¹⁰ – so nastajale in bile večji del objavljene v letih 1897–1899,¹¹ Matoševe pripovedi pa so nastajale v letih 1895–1899, izjemno v zač. 1900, razen pripovedi *Moč savjesti*, ki sega v leto 1892.¹² Po času nastanka, objave in s tem recepcije sodobnikov se Cankarjevo in Matoševo delo ujema, je sočasno, kar spodbuja k primerjanju, in sicer tipološkemu.

Oba pisatelja sta posegla po kratki pripovedni prozi, ki je v napovedujočem se obdobju postala prevladujoča književnovrstna skupina. V dotedanji slovenski in hrvaški književnosti sta imela bogato kratkoprozno zaledje (tradicijo), saj je zlasti 2. pol. 19. stol. ustvarila na tem področju pripovedi, ki so bile nepogrešljivi del pripovedništva tako v eni kot v drugi književnosti. Naj omenimo nekaj nosilnih imen: A. Šenoa, E. Kumičić, K. Š. Djalski, V. Novak, J. Draženović v hrvaški književnosti¹³ in S. Jenko, J. Jurčić, J. Kersnik, I. Tavčar v slovenski. Matoš in Cankar sta tradicijo dobro poznala, ji delno tudi sledila, vendar se vsak po svoje trgala iz njenih okvirov in iskala nove možnosti. Že v 2. pol. 19. stol. se je kratka pripovedna proza v svojem najbolj kakovostnem delu odločno otesla pragmatično-utilitarnih primesi, te so ji vsiljevale zlasti družbeno-nacionalne razmere in potrebe, in se postavljala na stališče literature kot literature. Lotevala se je tudi tem, ki so bile obrnjene k posamezniku in k njegovim bivanjskim problemom. Za kaj takega je bila kratka pripoved zelo primerna in zato ni presenetljivo, da je prav v dobi moderne doživljala pravi razcvet. K temu razcvetu sta močno prispevala tudi Matoš in Cankar, ki sta s svojim artizmom še posebej pripomogla k uveljavljanju resnične literarne funkcionalnosti kratke pripovedi.

Z zbirkama *Vinjete* in *Iverje* sta pisatelja že navzven, to je z naslovom, izrazila privrženost h kratki pripovedni prozi, ki naj bi bila čimmanj tradicionalna in naj bi odsevala nove poglede ter pripovedne postopke. Obojno poimenovanje je že v naslovu ponujalo vrstno specifikko z izrazoma (vinjete, iverje), ki ju je seveda treba razumeti v prenesenem pomenu, in dalo slutiti drugačne izrazno-postopkovne lastnosti, kot so bile dotlej v navadi. Takšnega naslavljanja niti v hrvaški niti v slovenski književnosti ni bilo mogoče srečati,

⁸ Cankar je v pismu Alojzu Kraigherju 19. avg. 1900 zapisal: »Te dni sem dobil iz Hrvatskega knjigo nekega Milčinovića, – majhno zbirko nenavadno lepih črtic. Škoda, da je deloma tudi tega človeka pohujšal Jelovšek s svojim prenapetim slogom. Pisal bom o njem par besed za 'Narod'.« Cankar o zbirki ni pisal v SN, pač pa je poročal v novembrski številki lista *Der Süden*, prim. Cankarjevo ZD XXVIII, 68, 304.

⁹ O *Iverju* je pisal Ljubljanski zvon 1899, 388–389. Obsežnejšo informacijo o moderni hrvaški pripovedni prozi pa je objavil M. Marjanović v LZ 1901, 770–776, 821–829, pod naslovom *Noviji hrvaški pripovedjači* (o Matošu na str. 824–825).

¹⁰ Prim. Cankarjevo ZD VII, 1969, 201–246, 410–414.

¹¹ Prav tam, 389–410.

¹² Prim. Matoševa *Sabrana djela* I, 1976, 284–288, 290–295.

¹³ Prim. M. Šicel: *Pregled novije hrvatske književnosti*, Zagreb 1966,³ 1979.

torej je šlo za novum, ki ga ne bi smeli prezreti. V obeh primerih sta pisatelja z naslavljanjem napovedovala pripovedno kratkost in poudarjala delnost, skiciranost, nekaj, kar je le drobec in ne celota, kar je fragmentarizirano, morda le zaris. In res je ta delnost izražena v predstavljenem dogajanju, v življenjskih izsekih književnih oseb, v njihovih odločilnih življenjskih trenutkih, usodnih prelomih, v trenutkih duševnih stisk, razpoloženjskih položajih itd., kar vse ustreza kratkoproznemu pisanju, ki naj bi v enem samem pripovednem zamahu zastavilo problem in vsaj nakazalo (ponavadi nesrečen) izid. Pri obeh gre za kratko pripoved, v kateri se kaže težnja uresničiti bodisi novelsko sestavo (zlasti pri Matošu), črtno nakazanost (zlasti pri Cankarju) ali obrazno (slike) osrediščenost na osebo, ki doživlja usodni življenjski prelom ali zlom (izjema je Matoševa pripoved *Nekad bilo – sad se spominjalo*, ki pretežno sloni na memoaristični aditivnosti).

Realistično-naturalistični objektivnosti sta najprej obrnili hrbet lirska pesem in kratka pripoved ter odprli zatvornico subjektivnemu razumevanju in doživljanju sveta in življenja.^{13a} To je bila tudi značilnost, ki je družila Cankarja in Matoša. Stopnja subjektivizacije je v njunem delu sicer različna, morda nekoliko večja pri Cankarju, toda tako prvi kot drugi stojita na začetku novih pogledov in stilnopostopkovnih inovacij v slovenski oz. hrvaški književnosti, ki napovedujejo in obenem že uresničujejo dezintegracijo realizma.¹⁴

Pri obeh je z manjšimi izjemami prevladala pesimistična usmerjenost,¹⁵ ki je bila pogojena v njunih življenjskih izkušnjah in spoznanju, delno pa je imela socialno in filozofsko podlago. Pri enem in drugem je to posledica zavesti o nemožnosti harmoničnosti med svetom in človekom, po kateri oba hrepenita, zavesti o človekovi razdvojenosti, razklanosti. V svojem delu razkrivata disonantnost modernega človeka, posameznika, ki je v navzkrižju s konvencionalno moralo in vladajočimi družbenimi normami in ki svojo individualnost postavlja nad vse drugo. V konfliktu s stvarnostjo se posameznik krha, omahuje, pada v depresivna stanja, postavlja se v dekadentno-nihilistično držo, hrepeni po drugačnem svetu in doživlja udarec za udarcem, se nemalokrat zlomi, propade. Etološka perspektiva v pripovedih se pri obeh avtorjih preveša v tragičnost, nesrečnost, žalost, prevladuje melanholično doživljanje in razpoloženje, posameznik tone v brezizhodno sivino prihajajočega. Toda (tudi) na ta način se individuum upira obstoječi stvarnosti.

Najvidnejši izraz subjektivizacije je obrnjenost navznoter, v človekov notranji svet. V najbolj modernistični Cankarjevi in Matoševi pripovedi se to manifestira kot iskanje človekove druge »resničnosti«, pravzaprav njegove prave podobe, ki se izpričuje v sanjah, vizijah, slutnjah, hrepenenju, torej na način, ki ni (povsem) dostopen razumski razčlenitvi. (Pri Cankarju to ni tako izrazito v njegovi družbeni in literarni satiri: *O človeku, ki je izgubil prepričanje, Gospod davkar se je zamislil, Poglavlje o bradavici, Literarno izobraženi ljudje*, pri Matošu pa v pripovedih, ki imajo trdnejše stvarnostno zaledje in transparentnejšo idejo: *Nezahvalnost, Pereci, friški pereci . . . , Kip domovine leta 188⁷, Nekad bilo – sad se spominjalo*.) Pisatelja sprejemata dve resničnosti – stvarnost in ne-stvarnost – ki sta v medsebojnem razmerju prek simbolov, kar naj bi bila značilna poteza simbolizma.¹⁶ V postopkih upovedovanja tega se pisatelja nekoliko razlikujeta, in sicer je Cankar v tem ves prevzet od simbolističnega pojmovanja »duše«, prek katere se razkrivajo skrivnostne, za človeka usodnejše sile, medtem ko se je Matoš bolj naslonil na realistično psihološko novelistiko, ki jo je oplemenitil in dinamiziral s poejevsko fantastiko¹⁷ in »motivacijo not-

^{13a} V zvezi s Cankarjem prim. F. Bernik: Inovativnost Cankarjeve vinjetne proze, *Slavistična revija* 24, 1976, 239.

¹⁴ Prim. A. Flaker: *Stilske formacije*, Zagreb 1976, 82–83, 85.

¹⁵ Prim. D. Pirjavec: Ivan Cankar in evropska literatura, Ljubljana 1964, 23–24.

¹⁶ Prim. A. Flaker, n. d., 86.

¹⁷ Prim. S. Bašić: A. G. Matoš prema E. A. Poeu, v: *Hrvatska književnost prema evropskim književnostima*, 393–412.

ranjega postopka¹⁸ (prim. Miš, *Camao, U čudnim gostima, Iglasto čeljade*) ter človekov notranji svet razgrinjal skoraj s psihoanalitičnim prijemom. V pripovedih obeh so meje med sanjskimi prividi in budnostjo, resničnostjo praviloma močno zabrisane.

V simbolistični literaturi je »duša« nepogrešljiva sestavina ustvarjalčevih nazorov in doživljanj ter izvir globlje in zanesljivejšega pogleda na svet in človeka.¹⁹ Matoš je v tem eksplicitnejši le v pripovedi *Camao*, medtem ko si je Cankar na tej podlagi zgradil pogled na literarno ustvarjalnost, ki ima po njegovem svoj začetek na povsem drugem koncu, kot je bilo to značilno za »skrajni realizem«. V *Epilogu k Vinjetam* je Cankar zapisal:

»Moji modeli so oživeli. Iz teh motnih oči je zasijala duša, – sončna luč izza megle . . . To ni bil več samó kos blatnega življenja, to ni bila samó pest mastne ilovice, pobrane na najbližji njivi . . . Vdal sem se s tiho razkošnostjo samemu sebi. K vragu vse teorije! Moje oči niso mrtev aparat; moje oči so pokoren organ moje duše, – moje duše in njene lepote, njenega sočutja, njene ljubezni in njenega sovraštva . . .«

»Realni resničnosti nasproti postavlja pisatelj svojo individualno predstavo, ki je v službi duše, ustvarja nov svet, povsem drugačen od empirično ugotovljenega sveta.«²⁰ Ob tem pa ne smemo spregledati, da so se že v zgodnji fazi Cankarjevega simbolizma – podobno bi lahko rekli tudi za Matoša – jasno pokazali obrisi posebnosti njegovega subjektivizma: kljub obrnjenosti navznoter je bil odprt v stvarno, družbeno dogajanje.²¹

Če hočemo pravilno razumeti razlike in podobnosti med Matoševima zbirkami in Cankarjevimi *Vinjetami*, moramo upoštevati, da je Cankarjeva knjiga rezultat že druge faze v njegovem pripovednoproznem ustvarjanju, medtem ko je Matoš v *Iverju* in *Novem iverju* zbral vso svojo produkcijo, ki je nastajala v dveh življenjskih etapah, neposredno vezanih na njegovo bivanje v Beogradu oziroma v Ženevi in Parizu. V prvo obdobje spadajo vse pripovedi iz prve zbirke, razen morda pripovedi *Miš*, v drugo pa vse iz druge zbirke. *Vinjete* so zato ohranile dosti manj tradicionalnih pripovednih lastnosti, kot jih vsebuje npr. *Iverje*. Cankar je namreč »plačal davek« tradiciji v glavnem že v predvinjetni prozi,²² čeprav je res, da se nekaj vinjet opazneje še naslanja na preteklo, npr. *Na večer, O čebelnjaku, Ti sam si kriv, Ada*, delno *Nina, Signor Antonio, Julija, Jadac* in morda še kakšne. Na tradicionalne postopke opozarjajo: epičnost, ki se neposredno veže na otipljivo zgodbeno podobo pripovedi, razpoznavnejša karakterizacija oseb, upoštevanje zlasti psihološkega motivacijskega sistema itd. Cankarjeva predvinjetna in obvinjetna pripoved imata te lastnosti precej vidne, opaziti pa jih je tudi pri naštetih vinjetah, le da so tu njihove konture že močnejše zabrisane, in kar je posebej pomembno: pripovedi so posute z lirskimi impresijami in simboličnimi pomeni predmetnega sveta. Pri Matošu je omenjeno bolj navzoče in se povsem umakne le v pripovedi *Samotna noč*. V njegovi prozi so osebe izraziteje karakterizirane; dosti trdno je tudi epično ogrodje s fabulo, ki je sicer reducirana in v vsakem primeru podrejena temeljnemu razpoloženju in doživljanju središčne osebe; delno je upoštevana psihološka motivacija, vendar zlasti v *Novem iverju* (razen v *Nekad bilo . . .*) »pogosto opušča realno motivacijo«²³ in vsakršno vzročno-posledično zvezo. Svoj pripovedni postopek je Matoš nazorno opisal v pismu Milanu Ogrizoviću:

»Moji 'junaci' redovito umiru jer ja ostajem živ, umiru kao simboli mojih proljeća i pokojnih jeseni. Dobro si shvatio niti moje pripovjedačke metode: realne, moje, kontrolisane senzacije,

¹⁸ M. Šicel: Odjeci simbolizma u hrvatskoj moderni, *Obdobja* 4, I, 1983, 104.

¹⁹ D. Pirjevec, n. d., 203–219.

²⁰ F. Bernik: Tipologija Cankarjeve proze, Ljubljana 1983, 100.

²¹ Prim. B. Paternu: Problem simbolizma v slovenski književnosti, *Obdobja* 4, I, 1983, 65–66.

²² F. Bernik: Cankarjeva tradicionalna črtica, *Slavistična revija* 27, 1979, 161–192.

²³ M. Šicel: Književnost moderne, v: *Povijest hrvatske književnosti V*, Zagreb 1978, 170.

realizovane u sasvim realnim, dobro opserviranim ljudima, a da bude senzacija što veća i jača, roman!! je stisnut u što užji mider (da curi krv), a monotonija psihološkega doživljaja, da što jače frapira i djeluje, smještena je u što dramatičnije, drastičnije, bizarnije, enervantnije kombinacije, jer – sve se događa, a čita se samo što je 'nevjerojatno', dakle r i j e t k o. Običnu senzaciju rafificirati, kristalizirati – 'eto afere', eto mog literarnog postupka, na koji dodjoh kao gimnazijalac u Moći savjesti sasvim spontano, našavši tek kasnije analognu metodu kod Poea, Mériméea i našeg Kovačića . . . »²⁴

V tako opredeljeno temeljno pripovedno strukturo je vtkanih še mnogo subjektivističnih prvina, kar v končnem nasledku daje vtis močnejšega odmika od tradicionalne pripovedne proze in uresničenja novih stilnih in postopkovnih značilnosti v smeri simbolizma. Matoš npr. vpeljuje lirskorazpoložensjske pasaže, barvno-zvočne impresije, prefinjeno, prese-netljivo metaforiko (ki v glavnem ne zapušča varnih tal logično razložljive prenesene konstrukcije), uporabljaja ironijo ter groteskne situacije, redukcije in hiperbolizacije,²⁵ vse skupaj pa je oprto na bizarnost književnih likov in na nenavadnost motivov.

Tematski posegi v podeželski svet (*Čestitka*, *Pereci*, *friški pereci* . . . *Nekad bilo – sad se spominjalo*, delno *Iglasto čeljade*) ga ob erotični motiviki vračajo v naročje romantično-realističnih pripovednih postopkov, pri čemer osvežujoče delujejo lirične impresije s čustveno vzhičenostjo ob lepota rodne hrvaške dežele (domoljubna navdušenost!) ter ritmično-muzikalna vznesenost prenesene besede in lokalno obarvanega govora (kajkavščina), npr. v *Pereci*, *friški pereci* . . . ali v *Nekad bilo* . . . Bistveni sestavini sta tudi humornost in ne preveč prizanesljiva karikatura, ki oplazi tako kmeta kot plemenitaša. Razen v pripovedi *Pereci*, *friški pereci* . . . , ki na koncu dobi simbolične poteze (mladi par: mladost, ljubezen), v nobeni od teh pripovedi ne zavzveni optimizem, marveč prevladajo žalost, izguba, nesreča, ki so človekove nenehne spremljevalke in ki – kljub hotenju – ne dopustijo življenjske ubranosti. V okviru mestne oz. velemestne tematike Matoš vpeljuje bizarno motiviko, ki postavlja v središče posebne, nenavadne, duševno razrvane in celo mejne osebe. Sem sodijo pripovedi: *Miš*, *U čudnim gostima*, *Camao*, *Božična priča*, delno *Iglasto čeljade*. Motivno so te pripovedi večinoma vezane na erotiko, ki pa se ne nagiba v senzualizem dekadencne smeri, marveč v iskanje ženske – ideala, ki je nedosegljiv, tako da ostane samo neuresničeno ljubezensko hrepenenje.

Socialnih poudarkov ni veliko in še ti so skriti v bizarnosti oseb (*Božična priča*, *U čudnim gostima*, *Nezahvalnost*). Posebno mesto med Matoševimi pripovedmi ima *Kip domovine leta 188°*, ki s simboliko in delno z groteskno postavlja v ospredje idejno zaledje, hkrati pa je pripoved zanimiva po kompozicijski plati, saj je primer baladnodramatične zgoščenosti pripovedovanja, ki izzveni v bridki tragičnosti.

Motivno simboličnost, ki je pri Matošu bolj razvidna in »pojmovno izrazljiva« kot pri Cankarju,²⁶ npr. v pripovedih *Miš*, *Camao*, *Iglasto čeljade*, *Samotna noč* (njegova tretja zbirka *Umome priče*, 1909, je bliže Cankarjevemu simbolizmu, poleg tega izraziteje odseva tudi življenjsko-literarno izkušnjo, ki si jo je pridobil v stiku z modernimi literarnimi tokovi med bivanjem v Franciji), podpirajo mnoge mikrostrukturne sestavine, med katerimi so posebej vidne: sinestezije, paralelizmi, komparacije, barvna epitetoneza ipd.²⁷ in sploh nepričakovana, večpomenska, tudi nenavadna raba besednega izrazja. V izbiri teh sredstev sta si Matoš in Cankar v marsičem podobna, seveda pa sta različna v posameznostih, pač v skladu s stilno specifikom enega in drugega. Pri obeh srečamo tudi npr. sim-

²⁴ Matoševa Sabrana djela XX, 1976, 54.

²⁵ Pri Matošu je grotesknost izrazitejša v pripovedih *Moć savjesti*, *Miš*, *Božična priča*, *Iglasto čeljade*; prim. D. Detoni-Dujmić: Začinjavci grotesknog, *Forum* 22, 1983, knj. 46, 822–835.

²⁶ Prim. F. Bernik: Moderna in njeno mesto v slovenski literaturi, *Obdobja* 4, I, 1983, 85.

²⁷ Prim. I. Frangeš: Matoš, Vidrić, Krleža, 37–39; D. Pirjavec, n. d., 255–266.

bolične paralelizme, ki se pojavljajo v različnih odtenkih in funkcijah (pri Cankarju so pogostejši).²⁸ Poglejmo primeral!

Matoš: »Srce hoti jase da joj od grdne strave prepukne, a mozak da izgori. I jaučući, trči već niz zamrznute stazice parka, a mjesec sija na olovnome nebu kao srebma lubanja, a oblaci se vijū kao plaštevi, a ledene se po drveću rese krijese kao svijeće, a golo granje šuškarā i klepeće kao kosti mrtvačke. A vjetar duva, pa leći suzne oči, a snijeg škripi, škripi, kao da ržu tajanstveni konji.« (Čestitka)

Cankar: »Čutila je, da se ji bliža nekaj strašnega, a ona se je odvrćala in zatiskala trepalnice.

O mrtvih deževnih dneh, kadar ni bilo vsenaokrog ničesar drugega, kakor siva, dolgočasna megla, – ali o sončnem zahodu, kadar so pričele stopati z neba velike, tihе sence, – postali so njeni pogledi vznemirjeni, in govorila je zmedeno in hitro, kakor da sanja v vročici.« (Matilda)

Stična točka med paralelizmom je v tem, da gre v obeh primerih za ponazarjanje morečega, grozljivega, nesrečo znanečega ozračja in za napovedovanje nesrečne usode središčnih ženskih oseb v pripovedih. Osebnostilne razlike pa so povsem logične.

Cankar je bil v *Vinjetah* glede epičnosti bolj radikalen kot Matoš, saj jo je intenzivno razblinjal in njeno bistvo je bilo močno načeto celo v pripovedih, ki so sicer ohranile nekaj več tradicionalnih lastnosti. Mislimo na že omenjene pripovedi *Na večer*, *O čebelnjaku*, *Ti sam si kriv*, *Julija* idr. Spričo te težnje so tudi posamezne vinjete tematsko teže opredeljive in včasih dajo le slutiti, da gre npr. za mestno oziroma velemestno ali podeželsko-trško okolje itd. V pripovedih, ki so se otrele tradicionalnosti (npr. *Tisti lepi večer*, *Pismo*, *Glad*, *Čudna povest*, *Matilda*, *Mrtvi nočejo*, *V pozni jeseni*, *Človek* idr.), v glavnem središčne osebe niso opazneje označene, so le obrisno predstavljene, ob njih pa valovi razpoloženje in njihovo doživljanje dobiva simbolične poteze. Spričo močno razrahljane epičnosti je v mnogih pripovedih kompozicija vidno fragmentarizirana. Tak ustroj je Cankar dosegel s sestavljanjem različnih pripovednih segmentov, npr. impresionistično bežnih opisov narave in sploh čutnih zaznav predmetnega sveta, meditacij, neposrednih izpovedi, razširjenih prispodob, drobnih prizorov in situacij, sanjskih vizij itd.²⁹ Te delce med seboj vežejo razpoloženja, doživetja ali imperativno postavljena vprašanja, ki neizprosno zahtevajo odgovor. Med najizrazitejše primere takih pripovedi sodijo: *Tisti lepi večeri*, *Matilda*, *Čudna povest*, *Marta in Magdalena*, *Glad*, *V pozni jeseni*. Stvarnostna motivacija je ob tem izgubila svoj smisel in funkcijo, zakaj vse je podrejeno pisateljevi razpoložensko-izpovedni naravnosti. Glede na vse to je bila za upovedovanje zelo primerna poudarjeno kratka oblika pripovedi, in tako skoraj dve tretjini vinjet vsebuje od manj kot 1000 do 2000 besed.³⁰

Na račun razrahljane epičnosti se je v *Vinjetah* razbohotila liričnost, ki daje pripovedim pretežnostno obeležje. Liričnost sloni na neposrednem pripovedovalčevem izpovedovanju, ki je odsev pisateljeve literarne metode, opisane v *Epilogu* in izvirajoče iz pojma »duša«. V več kot polovici vinjet to podpira tudi prvoosebni pripovedovalčev položaj.³¹ (Matoš je neposredno prvoosebno uporabil le v pripovedi *Samotna noč*, medtem ko mu je sicer ustrezala tretjeosebna pripoved, razen v nekaj pripovednih okvirih in vloženih

²⁸ Prim. D. Pirjevec, n. d., 187–201.

²⁹ F. Bernik, n. d., 84.

³⁰ Vinjete (29): 19 pripovedi ima od manj kot 1000 do 2000 besed, 10 pripovedi pa med 2000 in 6000 besed. Iverje, Novo iverje (12): 8 pripovedi ima od manj kot 1000 do 3000 besed in 3 od 5000 do nekaj nad 8000, Nekad bilo – sad se spominjala pa vsebuje ok. 12000 besed.

³¹ Prim. F. Bernik: Slogovne tendence Cankarjeve črtice, Slavistična revija 31, 1983, 272.

pripovedih, v katerih pripovedujejo središčne osebe. Pač pa Matoš pogosto seže po obliki pisma in dnevnika.) Podobno kot Matoš je tudi Cankar velikokrat vpeljal erotično motiviko, ob kateri se izrazijo nekatere dekadence lastnosti, npr. pri predstavljanju ženske, ki s svojo diabolčno senzualnostjo dobiva negativni predznak (npr. *Pismo, A jaz pojdem, Čudna povest, Ada*); na drugi strani pa je ženska objekt hrepenjenja in njena podoba postaja nosilka simboličnega pomena (*Nina, Matilda*).

Tudi pri Cankarju sta tako kot pri Matošu sredstvo subjektivizacije ironija in grotesknost (*Glad, Čudna povest*); poleg tega pa *Vinjete* vsebujejo nekaj družbeno-literarnih satir (omenili smo jih že prej), ki Cankarja in njegovo zbirko postavljajo v odprto in skoraj aktualistično soočenje s sodobno družbo in njenimi nazori.

Pričujoče razpravljanje, ki je hotelo biti čimbolj sintetično, je s primerjanjem lastnosti literarnega dela enega in drugega pisatelja skušalo ugotoviti nekatere podobnosti in razlike v njunem pisanju ter želelo ozavestiti, katere sestavine novih stilno-nazorskih smeri so dobile prednost na eni in drugi strani. Ne glede na različna pota, ki sta jih Matoš in Cankar prehodila, posebnosti okolja, iz katerega sta izšla, in svojevrstnosti v njunem delu, je več kot očitno, da sta sočasno, toda vsak na svoj način, težila po stilni, idejni in oblikovni inovaciji in to uveljavljala z bolj ali manj radikalnim opuščanjem tradicionalnih postopkov ter z uvajanjem prvin impresionizma, dekadence in simbolizma v slovensko in hrvaško književnost. S svojo kratko pripovedno prozo sta ob koncu prejšnjega in na pragu našega stoletja v obeh književnostih pospešila dezintegracijo realizma ter z *Vinjetami* oziroma *Iverjem* in *Novim iverjem* sprožila in tudi udejanila stilno-nazorske preмене in s tem zakoličila obdobje moderne v slovenskem in hrvaškem pripovedništvu.

Summary

CANKAR'S AND MATOŠ'S SHORT NARRATIVE PROSE AT THE TURN OF THE CENTURY

At the turn from the 19th to the 20th century, Ivan Cankar and Antun Gustav Matoš were, in the Slovene and Croatian narrative prose the exponents of the search for a new style. In 1899 Cankar published his collection *Vinjete* (Vignettes) and Matoš his collection of »sketches and little pictures« *Iverje* (Chips) and *Novo iverje* (New Chips) in the next year. The two writers had no direct contact and so did not exert influence one upon the other, still this coincidental phenomenon is an interesting one, for they were, each in his own way, abandoning the traditional way of the narrative prose writing, introducing the elements of new stylistic orientation. Irrespective of different courses adopted by Matoš and Cankar, of the peculiarities of the environment they came from and of the peculiar features of their work, they were tending towards an innovation in style, ideas and form, thus working in the direction of impressionism, decadence and symbolism. At the turn they sped up in their short story-telling, in both the literatures, the disintegration of realism, and through *Vignettes* and *Chips* and *New Chips*, respectively, started and made the changes in style and views, and thereby founded the Modern Period in the Slovene and Croatian narrative prose.